

УДК 159.922.76-056.49

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОСТІ ЗА ПОТРЕБНІСНО-МОТИВАЦІЙНИМ КОМПОНЕНТОМ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Чайковська О.М., к. психол. н., асистент кафедри психології освіти
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розглянуто особливості конфліктності за потребнісно-мотиваційним компонентом у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки. Емпірично встановлено, що існують статистично підтверджені відмінності в рівнях конфліктності за потребнісно-мотиваційним компонентом серед трьох підгруп досліджуваних, а саме з високим, середнім та низьким рівнями схильності до девіантної поведінки. Конфліктність підлітків за потребнісно-мотиваційним компонентом зростає зі зростанням їх схильності до девіантної поведінки. Корекція конфліктності підлітків за потребнісно-мотиваційним компонентом передбачає зниження рівня таких особистісних факторів, як егоцентризм, інтолерантність та негативізм, у напрямі формування установки на співпрацю та взаєморозуміння з оточуючими.

Ключові слова: особистість, конфліктність, підлітки, установка, взаємодія, потребнісно-мотиваційний компонент, інтолерантність, негативізм.

В статье рассмотрены особенности конфликтности по потребностно-мотивационному компоненту у подростков, склонных к девиантному поведению. Эмпирическим путем установлено, что существуют статистически подтвержденные различия в уровнях конфликтности по потребностно-мотивационному компоненту среди трех подгрупп подростков, а именно с высоким, средним и низким уровнями склонности к девиантному поведению. Конфликтность подростков по потребностно-мотивационному компоненту возрастает с возрастанием их склонности к девиантному поведению. Коррекция конфликтности по потребностно-мотивационному компоненту у подростков, склонных к девиантному поведению, предполагает снижение уровня таких личностных факторов, как агрессивность, интолерантность и негативизм, в направлении формирования установки на сотрудничество и взаимопонимание с окружающими.

Ключевые слова: личность, конфликтность, подростки, взаимодействие, потребностно-мотивационный компонент, эгоцентризм, интолерантность, негативизм.

Chaikovskaya O.N. FEATURES CONFLICT ON NEED-MOTIVATIONAL COMPONENT IN YOUNGER TEENAGERS ARE PRONE TO DEVIANT BEHAVIOR

The article describes the features of conflict on need-motivational component in adolescents prone to deviant behavior. Empirically established that there are statistically confirmed differences in the level of conflict on need-motivational component among the three subgroups of adolescents, namely high, medium and low propensity for deviant behavior. Conflict adolescents need-motivational component increases with their tendency to deviant behavior. Correction of conflict on need-motivational component in adolescents prone to deviant behavior, implies a decrease in the level of such personal factors as aggression, intolerance and negativism, towards the formation of installation on cooperation and understanding with others.

Key words: personality, high conflict personality, teenagers, setting, cooperation, necessary-motive component, non-tolerance, negativism.

Постановка проблеми. Сучасні кризові процеси, що відбуваються в нашому суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжують тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Важкий економічний стан країни привів наше суспільство до серйозних труднощів і внутрішніх конфліктів, значного збільшення рівня поширення й різноманіття форм аморальних вчинків, злочинності та інших видів поведінки, що відхиляється від норм.

У педагогічній і віковій психології проблема девіантної поведінки підлітків є однією з найактуальніших. Науковий інтерес до про-

блеми девіантних проявів серед неповнолітніх та їх профілактики дедалі більше зростає, оскільки девіантна поведінка підлітків набула в суспільстві впродовж останніх десятиріч значного поширення. Крім того, встановлено, що девіантна поведінка підлітків у багатьох випадках згодом трансформується в кримінальні форми поведінки та становить суттєву небезпеку як для самої особистості неповнолітнього, його подальшого розвитку, так і для всього суспільства. У зв'язку із цим актуальним на сучасному етапі розвитку суспільства є завдання дослідження причин, умов, структури, динаміки конфліктності серед підлітків, схильних до девіантної



поведінки, а також шляхів, засобів і методів їх врегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конфліктність як вікову особливість підлітка досліджено в працях вітчизняних і зарубіжних психологів Л.І. Божович, І.С. Булах, Т.В. Драгунової, Д.Б. Ельконіна, Е. Еріксона, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, А.В. Петровського, Д.Й. Фельдштейна, З. Фрейда, Е. Фромма та інших.

Окремі дослідження таких авторів, як С.В. Баникіна, А.О. Бетіна, Л.І. Божович, Т.В. Драгунова, Є.А. Дурманенко, В.І. Ілійчук, І.А. Коваль, О.В. Первишева, О.М. Поєнко, М.М. Рibaкова та інші, присвячено міжособистісним конфліктам у підлітковому віці.

Також визначено чинники й різні форми асоціальної поведінки школярів (С.А. Белічева, Л.М. Зюбін, А.Є. Лічко, Н.Ю. Максимова та інші). Особлива увага звертається на підлітковий вік як критичний період у процесі соціалізації особистості (Л.І. Божович, І.С. Кон, Н.І. Повякель, Д.І. Фельдштейн та інші).

Багато авторів (наприклад Т.М. Давиденко, Л.Д. Рагозіна, В.А. Соснін) вважають конфлікти серед підлітків закономірним і прогресивним явищем, яке виконує конструктивну роль у розвитку особистості. Водночас ми вважаємо, що, вирішуючи питання про педагогічну доцільність конфліктів, необхідно враховувати також їх психотравмуючі наслідки.

Багато дослідників пов'язують девіантну поведінку підлітків із їх конфліктністю (Л.С. Алексєєва, В.І. Ілійчук, С.Б. Кузікова, В.М. Радчук, В.С. Філіпчук), з відсутністю навчальних досягнень (М.І. Дідора, З.Г. Зайцева, О.М. Коропецька, С.Д. Максименко), акцентуаціями характеру (А.А. Вдовиченко, З.С. Карпенко, А.Є. Лічко), агресивними діями (О.Б. Бовть, В.В. Іванова, Н.Д. Левітов, Т.В. Палько, С.Г. Шебанова), дезадаптацією (І.А. Белінська, Г.М. Федоришин), виникненням правопорушень (Б.Н. Алмазов, Л.А. Грищенко, В.Д. Єрмаков, І.В. Козубовська), фрустрацією (М.І. Єнікєєв, В.П. Москалець, М.В. Савчин), маргінальністю (Н.Ю. Максимова, Л.Е. Орбан-Лембрик).

Постановка завдання. Водночас у психолого-педагогічній літературі конфліктність підлітків, схильних до девіантної поведінки та її корекція не були предметом окремого вивчення, що й зумовило необхідність нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на представлену в наукових джерелах концепцію структури людської психіки й особистості (Л.С. Віготський, О.М. Леонтьєв, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко), ми розробили психологічну

модель конфліктності підлітків, схильних до девіантної поведінки, яка адекватно відбиває єдність трьох компонентів: характеру установки підлітка на взаємодію, типового способу поведінки та саморегуляції емоційної сфери. Їм відповідають потребнісно-мотиваційний, емоційно-вольовий та комунікативно-поведінковий критерії конфліктності.

Важливим компонентом конфліктності підлітка є його установка на певну взаємодію з оточуючими. Потребнісно-мотиваційний компонент визначає характеристики тих компонентів спілкування, які пов'язані із взаємодією людей та утворюють специфічну систему. Порушення процесу міжособистісної взаємодії загальмовує механізми соціального контролю, які забезпечують корекцію поведінки, внаслідок чого й виникають девіації (відхилення поведінки від соціальної норми). Про існування та прийняття норм поведінки свідчить однозначне реагування оточуючих на вчинок будь-кого, що відрізняється від поведінки прийнятих зразків. Діапазон соціальних норм надзвичайно широкий: від зразків поведінки, що відповідає вимогам трудової дисципліни, до правил ввічливості.

Показниками потребнісно-мотиваційного компоненту слугують егоцентризм, готовність до співпраці, установка на прийняття інших, установка на негативізм.

Проаналізуємо окремі показники потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності підлітків, схильних до девіантної поведінки.

Поширеним недоліком поведінки неповнолітніх є впертість. Упертість не є віковою особливістю поведінки неповнолітніх, а породжується різними неправильними умовами його життя й виховання. Вона, по-перше, може бути своєрідною формою протесту проти свавілля дорослих, за якого ігноруються елементарні права неповнолітніх, ображається їх гідність. Маніпулювання, груба форма вимог, принизлива форма покарання – усе це часто викликає обурення й озлоблення неповнолітнього, бажання протидіяти волі батьків або педагогів, уперто наполягати на своєму. По-друге, упертість може бути звичним реагуванням розбещеної дитини. Такий пестун зник, що всі його примхи, вимоги й побажання безвідмовно виконуються батьками. Будь-яка протидія його претензіям розглядається ним як «обмеження» його особистості, як явна несправедливість. Упертість такого неповнолітнього є своєрідним засобом домогтися здійснення своїх бажань, задоволення своїх претензій, спробою зміцнити привілейоване становище в сім'ї та домог-

тися такого ж становища в шкільному колективі [6, с. 13].

Зростаючи до небезпечних розмірів, упертість стає серйозною перешкодою для нормального психічного розвитку підлітка. Упертість є причиною виникнення конфліктів з оточуючим світом, непорозумінь, відчуженості. Особливо яскраво проявляється впертість у період підліткової кризи. Підліток у цей період є надто емоційним, самолюбним, образливим, вразливим. Йому дуже важко відстоювати себе, своє «Я» в боротьбі з дорослими, тому він використовує свою єдину зброю – упертість.

Негативізм та опір педагогічним впливам вважають одним із провідних факторів важковиховуваності, що може зумовлюватися найрізноманітнішими причинами, які виходять далеко за межі соціальної й педагогічної занедбаності.

До внутрішніх передумов негативізму підлітків відносять такі:

- виникнення конфлікту, обумовленого протиріччями між свідомістю й поведінкою, особистим і соціальним досвідом, потребами й можливостями, цілями, установками та здатністю їх досягнення;

- складність і нерівномірність формування особистості, які породжують невідповідність у рівні позитивних якостей, відсутність зв'язку між ними;

- відставання в загальному розвитку, викликане хворобами та іншими несприятливими обставинами;

- високий прояв нестандартності дитини, її яскрава індивідуальність або обдарованість, які роблять її дивною, не зрозумілою для вчителів і ровесників;

- спадкові аномалії (фізичні недоліки).

Ці передумови за сприятливих умов і правильного виховання ще не породжують конфлікт. Проте за найменших недоліків сімейного й шкільного виховання вони активно проявляються, посилюючи негативну спрямованість особистості.

У підлітковому віці неправильна поведінка обумовлюється не лише відставанням у психічному розвитку, а й обмеженим життєвим досвідом. Помилки в поведінці проявляються в сліпому копіюванні вчинків дорослих, невмінні діяти самостійно, передчасному дорослішанні. Тому й виникають недоліки поведінки підлітків: грубість, активно негативне ставлення до навчання, негативізм, замкнутість, конфліктність. У старших підлітків почуття дорослості спонукає їх до самостійності, а для цього ще немає необхідного життєвого досвіду, практичних умінь, розвинених сил і здатностей. Загострюються також протиріччя між усвідомленням норм поведінки та їх вико-

нанням, розумом і почуттями, виникає невідповідність планів і можливостей тощо.

Негативізм, який проявляється в спілкуванні з ровесниками, поступово змінює статус підлітка.

Невдачі, помилки в діяльності, невідповідність поведінки внутрішнім спонуканням протягом тривалого часу породжують негативний досвід, який посилює особистісні недоліки підлітка, схильного до девіацій. Негативні переживання, які виникають за невдач, негативний досвід поведінки, сполучаючись, породжують негативну якість. Особистісні недоліки – це наслідок і водночас причина типових помилок у поведінці. Вони легко усуваються інтенсивним розвитком позитивних якостей особистості. За неефективної виховної роботи вони можуть закріплюватись у негативних якостях.

Толерантність особистості відіграє подвійну роль у структурі спілкування. Вона через емоційну складову характеризує процес спілкування зсередини та об'єктивно відображає взаємовідносини суб'єктів через комплекс поведінкових реакцій на основі їх взаємин.

Розуміння толерантності досягається через з'ясування проявів її протилежності – інтолерантності, або нетерпимості, яка ґрунтується на переконанні, що власна система поглядів, свій спосіб життя, група, до якої належиш, стоять вище за інших.

Діапазон результатів інтолерантності в підлітків є досить широким: і неввічливість, і зневажливе ставлення до оточуючих, і навіть фізичне знищення людей (геноцид, війни, тероризм).

Найбільшу увагу привертає поведінковий компонент толерантності. До поведінкової толерантності відноситься велика кількість конкретних умінь і здібностей, серед яких С.Л. Братченко виділяє такі:

- здатність до толерантного висловлювання й відстоювання власної позиції як точки зору (Я-висловлювання тощо);

- готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших (сприйняття думок та оцінок інших людей як вираження їхньої позиції, що має право на існування, незалежно від розбіжності з власними поглядами, вміння погоджувати позиції, досягати компромісу й консенсусу);

- толерантна поведінка в напружених ситуаціях (за відмінних позицій, зіткнення думок або оцінок) [1].

Враховуючи означене, можна зауважити, що особистісні властивості негативізму, егоцентризму, толерантності виступають чинниками конфліктності та детермінують конфліктну поведінку в міжособистісній взаємодії, що підтверджує припущення



щодо особистісної детермінації окреслених властивостей у конфліктних ситуаціях сучасних підлітків.

Потребнісно-мотиваційний компонент конфліктності досліджувався за критерієм установок на підставі таких показників, як егоцентризм, готовність до співпраці, установка на прийняття інших, установка на негативізм. Використано такі методики: «Ціннісні орієнтації особистості», опитувальник потреби особистості в досягненнях (Ю.Б. Орлов), «Діагностика толерантності» (В.В. Бойко), «Діагностика комунікативних установок» (В.В. Бойко). Рівень схильності до девіантної поведінки визначено на підставі методики «Схильність до девіантної поведінки» (О.С. Орел).

Враховуючи необхідність виявлення порушень у стані конфліктності молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, було проведено діагностико-емпіричне дослідження. Отримані кількісні дані щодо стану конфліктності розглянемо за таким компонентом.

Проаналізуємо розподіл досліджуваних за рівнями показників потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності молодших підлітків, відображений у таблиці 1.

Таблиця 1
Розподіл кількісних значень показників потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за рівнями (у %)

Показники	Рівні прояву		
	високий	середній	низький
егоцентризм	73,8	25,2	2,8
готовність до співпраці	6,5	24,3	69,2
установка на прийняття інших	7,5	45,8	46,7
установка на негативізм	57,0	33,6	9,3
Разом для потребнісно-мотиваційного компоненту	61,7	31,8	6,5

Дані таблиці показують, що рівні егоцентризму в досліджуваних, визначені за допомогою методики «Ціннісні орієнтації особистості», розподілились так: учні, схильні до девіантної поведінки, з високим рівнем егоцентризму становили 73,8%, із середнім рівнем – 25,2%, з низьким – 2,8%.

Показник «готовність до співпраці» визначався за допомогою опитувальника по-

треби особистості в досягненнях. Зафіксовано, що учнів із високим рівнем цього показника 6,5%, із середнім – 24,3%, з низьким – 69,2%.

Рівні установки молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, на прийняття інших визначалися за допомогою методики «Діагностика толерантності». Вони розподілились так: високий – 7,5%, середній – 45,8%, низький – 46,7% респондентів.

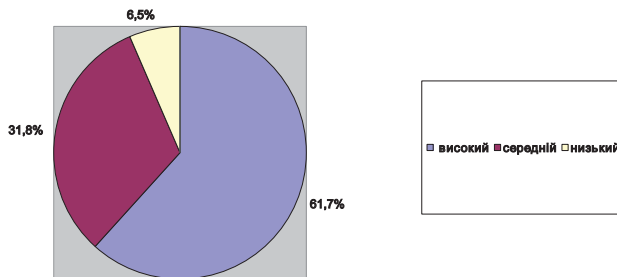
Слід сказати, що комунікативна толерантність у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, відповідає низькому рівню. Підлітки недостатню увагу приділяють емпатійному розумінню, не вміють прощати іншому його помилки, виявляють категоричність і консерватизм в оцінках людей, невміння й небажання приймати індивідуальність інших людей. Для молодших підлітків із низьким рівнем комунікативної толерантності властиві байдужість, лінощі, недисциплінованість, грубість, легковажність, пасивність, нетерплячість, знижені самостійність та пізнавальний інтерес.

Показник «установка на негативізм» досліджено за допомогою опитувальника «Діагностика комунікативних установок». Розподіл молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за цим показником був таким: високий – 57,0%, середній – 33,6%, низький – 9,3%. Комунікативні установки в молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, свідчать про їх негативний характер, яскраво виражений негативізм, який породжує недовіру, упередженість, що несприятливо впливає на самопочуття партнерів, відбивається на взаємодії, а іноді навіть провокує конфлікт.

Загалом щодо потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності можна засвідчити, що молодшим підліткам, схильним до девіантної поведінки, найбільш властиві високий егоцентризм (зафіксований у 73,8%), низька готовність до співпраці (69,2%), дещо меншою мірою – висока установка на негативізм (57,0%) та низька установка на прийняття інших (46,7%). Натомість молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, з низьким рівнем егоцентризму виявлено лише 2,8%.

Аналіз розподілу молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки, за рівнями окремих показників потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності дозволив визначити інтегральний рівень цього компоненту. Із цією метою було вираховано середнє арифметичне кількісних значень показників на кожному з рівнів. При цьому враховувалось, що показники егоцентризму й установки на негативізм мають пряму відповідність до рівня конфліктно-

сті, а показники готовності до співпраці й установки на прийняття інших – обернену відповідність. Так, високий рівень потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності після обчислення середнього арифметичного та заокруглення зафіксовано в 61,7% досліджуваних, середній – у 31,8%, низький – у 6,5%. Розглянемо рисунок «Розподіл молодших школярів за рівнями потребнісно-мотиваційного компоненту конфліктності»:



Зафіксовані відмінності в рівнях конфліктності за потребнісно-мотиваційним компонентом серед трьох підгруп досліджуваних, а саме з високим, середнім та низьким рівнями схильності до девіантної поведінки, обчислені за допомогою χ^2 -критерію та є статистично значущими на рівні 0,01.

Висновки. Таким чином, існують статистично підтверджені відмінності в рівнях конфліктності за потребнісно-мотиваційним компонентом серед трьох підгруп досліджуваних, а саме з високим, середнім та

низьким рівнями схильності до девіантної поведінки.

Конфліктність підлітків за потребнісно-мотиваційним компонентом зростає зі зростанням їх схильності до девіантної поведінки.

Корекція конфліктності підлітків за потребнісно-мотиваційним компонентом передбачає зниження рівня таких особистісних факторів, як інтолерантність, негативізм, у напрямі формування установки на співпрацю та взаєморозуміння з оточуючими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братченко С.Л. Межличностный конфликт как общение / С.Л. Братченко // Конфликт в конструктивной психологии. – Красноярск : Б. и., 1990. – С. 46–48.
2. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения : [учеб. пособие для вузов] / Ю.А. Клейберг. – М. : Юрайт-М, 2001. – 160 с.
3. Максимова Н.Ю. Основы психологии девиантной поведінки / Н.Ю. Максимова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 439 с.
4. Психология личности: словарь-справочник / под ред. П.П. Горностая и Т.М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
5. Рыбакова М.М. Конфликты и взаимодействие в педагогическом процессе / М.М. Рыбакова. – М. : Просвещение, 1991. – 128 с.
6. Фіцула М.М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання : [навч.-метод. посібник] / М.М. Фіцула, І.І. Парфанович. – Вид. 2-ге, перероб. та допов. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 432 с.